

ՀԱՄՇԷՆՑԻ ՀԱՅԵՐ

ԱԶԻԱՅԻՐԱԿԱՆ ՆՈՒԹԵՐ*).

Յ. ՄԱՌԻՐԱՆՆԱՆՑԻ.

ՏՂՈՐԵՐՔ և ԿՆՈՒՆՔ:

Ամլութիւնը, ինչպէս և ամեն տեղ Հայ գիւղերում, Համ-
շէնցի Հայրեր մօտ էլ նախապէս է Համարում և երբեմն
գփգփութիւնների ու ապօրէն կնապահութեան պատճառ լի-
նում: Երեխան՝ բացի այն որ տան շնորհիւն և ուրախութիւն
է, տան թոյն ու ապագան նրա մէջն են տեսնում: Անորդի
գիւղացու բանք շատ գփուար է. մենակ ար մէկին Հասնի: Տուն
է, արտ է, բաժուք է, մայ է, ջրաղաց Հասնիկ պիտի տանել,
անտառից փարտ պիտի բերել, քաղաք պիտի գնալ ու էլ ինչ
գիտեմ՝ քանի-քանի տեղ պիտի վազէ ու Հասնի գիւղացին,
թէ չէ բանը կը մնայ, ինքն էլ Հետը. ինչքան էլ շատուր
լինի, տան գործը չի պակսիլ: Այդ է պատճառը, որ գիւղացին
տասարկ մեծ ցանկութիւն ունի որդի ունենալու, որ մէկը իրան
ժառանգ լինի, թե ու թիկունք տայ, նեղ օրին մենակ ու
անօգնական չը մնայ: Չատ որդիք ունենալը գիւղացու պար-
ծանքն է կազմում, տան Հարստութիւնը, նրա բարգաւաճումը,
և Հակառակը՝ չունեցողը կորած ու անբախտ է Համարում:

Սովորաբար ամլութիւնից ազատուելու Համար, ուրիշ տե-
ղերի պէս, սրբերի և ուխտագնացութեան լին գիւմում: Առաջ
անալին միջոցներն ու խորհուրդներն են գործ գնում, աշխա-
տելով գեղերով մի ճար անել: Երբ զբանք չեն օգնում, գիւմում

*) ՏՏ» Աղ. Լանդէս գիրք Դ.

են բժիշկներին, երբեմն Հեռու տեղեր գնալով և մեծամեծ ծախսեր անելով: Երբ բժիշկներէյ էլ յոյժ կտրում են և չար չեն գտնում, մօլլաներին ու իրանց բախրացանքներն՝ «գիր» ու «նուակա» են անել տալիս, և կամ էլի իրանց լսած ու իմացած տնային կախարդական միջոցներն են գործ գնում: Աւելի ար ևն անում. մի մօր առջնեկին 40 ջրաղացի տակից ջուր են ժողուել տալիս և նրա Հայրենական մնացած օջախի շղթայի թղթը ծակերէյ անցկացնել տալիս: Արա ամալ կնոջը նստեցնում են զետնին, երթիկի տակ, կշտին կանգնեցնում մի ուրիշ կին, որ մաղ բռնէ նրա գլխին: Առջնիկը վեր է ելնում կտուրը և ալետեցից, երթիկի միջով ջուր լցնում մաղի մէջ, իսկ նրա միջից էլ ջուրը թափւում է ամուլ կնոջ մարմնի վրայ: Այդպէս կրկնում են 3 անգամ: Վերջապէս, երբ ոչ մի դեղ օգուտ չի անում, չարը կտրած՝ Համբերում են, Համարելով արդ իրանց ճակատի գիրը և մեղքերի պատիժը:

Համբէնցի Հայ կնոջ լոռութեան շրջանը անցնում է շատ պարզ. մինչև վերջին րոպէն նա ոտի վրայ է: Կերակրի, աշխատանքի ու կենցաղավարութեան մէջ առանձին ոչ մի փոփոխութիւն չի լինում. ոչ ուրիշ բարձրացրած թովթովիկ շոշոք են Հագնում, ոչ առանձին պահանջներ ու նազեր բանեցնում, ոչ էլ աշխատանքից խուսափում: Զատերը մինչև ծերնդեան րոպէն անխօս ու անտրտունը կատարում են իրանց սովորական ծանր աշխատանքները, մինչև որ վրայ է հասնում յանկարծ երկունքի րոպէն:

Երկունքի ժամանակ յղի կնոջը առանձնացնում են և տան ու Հարեան կանայք տաամէրի Հեռ միասին շրջապատում են նրան: Երբ Հասնում է ծնելու ժամը, ծննդկանին չընկնում են զետնին, մէկը թուեի կողմից իր կրծքին է թնում նրան, իսկ տաամէրը առջևի կողմից սպասում երեխայի գալուն: Եթէ ծնանդը զժուար է լինում, կամ ընկերքը ուշ է գալիս, թուեք նստողը աւելի երկու ծալքերից բռնելով, սխմում է նրանով ծննդկանի արգանդը: Կանր րոպէներին, երբ ծննդկանը ուշադնաց է լինում, Հրացան են արձակում, կամ տիրացուի թուե

վարժապետներն ասեցին, որ արքային հարգելու համար:

Նորածինն մեռքի վրայ են վերցնում, լողացնում, բարձրում և պառկեցնում ծննդկանի կողքին: Նորածին վրայ աղջանելու սովորությունը բարձրին չբնականացած մասն ծննդկանին լուսնալույս ու անդամաբեկույց լիտի, տառապանքի և օգնող կանանց համար սեղան են դնում, հաց են տալիս:

Ինչպես շատ սեղ, նայելու և սրանց մաս, աղջիկ նորածինը սովորական զգոգնությունն ու սրտախնայող պատճառ է լինում: Եվ, քան մեծ է, ասում են նրանք այսպիսի զգոգնություն, ուղեկցող սրտախնայող իրանց զգոգնությունն ու սրահամարանքը այնքան երկար, լարված հետաքրքրությունով սրտախնայող լիտի:

Իսկապես անտեսական կեցողի նախկին հարցի վրայ, ոչ մի նշանակություն պիտի չունենար նրանց համար սեղ, քանի որ թե աղջիկ և թե տղան մինչև տնից բաժնուկը, հաստատապես օգնում են տան բոլոր գործերին: Ինչպես երևում է, առանցական նախապաշարմունքն ու սովորական, տարածված, անմիտ կարծիքն է կանանց սեռի մասին—նրանց այդ երկարացված լիտի:

Լուրջ առնելուն պես, ազգականներն ու հարևանները շատապես են ծննդկանին անտեսական, բերելով իրանց հետ մուսնեղ, կաթնապուր և այլն:

Ուրիշ տեղերի պես՝ սրանք ծննդկանին անտեսական համարում և ոչ էլ նրա ամաններն են գտնում: Ցանկ փառաբանելու համար քաջանային հրաշքերու սովորությունն չունին:

Անունքը կատարում է ծննդից մի քանի օր լիտի, սովորաբար նախ շաբթին, ուշացնել չեն սիրում: Անքեկույց առաջ կնքաճորը իմաց են տալիս, որ զայ քաջանայի հետ խոսի ու երեխին կնքել: Անքում են կամ եկեղեցում, կամ իրանց տանը և կամ քաջանայի տանն են գնում: Եկեղեցում երբեմն մի քանի հատին մեկ անգամից է կնքում քաջանան: Սովորաբար երեխին մասի հարևան կանայքն են եկեղեցի տանում, թե որ տառապանք է լինում բնակուելիս: Փողով տառապանքներն

Նրանց մաս բոլորովին չկայ. նա իր պաշտօնը կատարում է վարձքի համար, որովհետև «խախտ» է: Կնունքի ժամանակ միայն մի քանի կողէկ (10—20) բաշխում է նրան կնքա-
հալըը, եթէ այն էլ մտքին մնայ ու չը մոռանայ, պարտաւո-
րական չէ: Ասկասարակ անունի ընտրութիւնը քահանային են
թողնում, թէ որ իրանք որոշած չեն լինում:

Աղջկերանց տեղական անուններից, բացի սովորականներից,
ամենից աւելի տարածուած են նրանց մաս. Լուսիկ, Պայծառ,
Ջալթար, Սեկէկ, Մանիկ, Նազիկ, Համառ, Միմզար (Նոյեմ-
զար), Ջոնակ (Ջանազան), Սաշին (Սաթիւնիկ), Սարեր. իսկ
տղերանց տեղական անուններից՝ Խաչիկ, Երթին, Գալուստ,
Ալէգ, Սհան, Ջորիկ, Ջասիկ, Հոմրիկ (Համբարձում) ևայլն:

Երեխին եկեղեցի կնքելու տարած ժամանակ սովորաբար
Հետեւ էլ ուտելիքն են դրկում. ժածու, փլաւ, հասարակ կամ
կաթով, խմորեղեն ձուածեղ, երբեմն էլ եփած հաւ: Կնունքի
պատճառով տանը յատուկ հրաւերք արքելը շատ քիչ կը պա-
տակի գիւղում. արդ էլ Հարստուններն են անում:

Կնքահալը ոչ երեխին, ոչ էլ ծննդկանին ոչինչ չի տա-
լիս: Երեխին խաչ տանելու սովորութիւն էլ չունին: Կնքահալ-
ըը մենակ քահանայի փողն է տալիս, սովորաբար մի բուրբի.
մէկ էլ մի քանի կողէկ դայիակին. ուրիշ ոչինչ: Իրան էլ
կնքելուց լիսայ իրանց ձեռագործ «եռալլախներէց» մի հաս
ընծայ են տալիս. իսկ այնուհետև տարուայ ընթացքում տա-
նածալըը նրա համար նայն կտորից շապիք է կարում, ինքն
էլ իր սանիկին շոր կամ մի ուրիշ բան է նուիրում: Ինչպէս
երևում է, կնքահալը լինելը ցանկալի ու նախանշելի բան է
համարում. ամենքն են ուզում սանիկ ունենալ: Դա Համշէն-
ցիներէ կարծիքով մեծ վարձք է: Մարդ անպատճառ զոնէ մի
սանիկ պիտի ունենայ կնքած: Նրանց կարծիքով՝ ով որ իր
կեանքում բոլորովին երեխայ չի կնքել, միւս կեանքում նրա
զրկին մի չուն կը զնեն:

Ծննդկանը երկար չի պաւկում. Հալիւ 3—4 օր, եթէ
միայն հիւանդ չէ: Գեռ մի շաբաթ չանցած և բոլորովին չը
մեծ կ'աղջնաստ կարգի. տղանկանը և տղայ 3 ամիս պ'աղջնաստ

կազմութեամբ, սկսում է իր գումարեւան շարքաշ ու ծանր աշխատանքը:

Երեխային խնամք տանելն ու մեծացնելը ամբողջապէս մօր վրայ է թողնուած: Նա է ծիծ տալիս, օրօրում, պառկեցնում, ուտեցնում, հագցնում մինչև մեծանալը: Սովորաբար մինչև 2—3 տարի ծիծ են տալիս, եթէ միայն տարուայ զլխին ուրիշը նրա տեղը չը բռնէ: Կաթ՝ չաւնցած ժամանակ, կովի կաթ են տալիս. ազգական այնպէս, առանց ջրի ու շաքարի խառնուրդի: Ծծից կտրելու ժամանակ արիշի մեռքն են տալիս, ման բերում, մօրից հեռու պահում, հարեւանների տները գրկում, որ մօրը մտեհան անէ:

Ում որ երեխայ չի մնում, պէտք է որ երեխային տանէ անցկացնէ մի այնպիսի կնոջ շապիկից, որի որդիներից ոչ մինը չէ մեռել: Վերջը նրան մի քիչ փող տալով, պէտք է երեխին քիտ զննի. դրանից քիտոյ երեխան շուտ չի մեռնել:

Մինչև ծծից կտրելը և նրանից էլ զեռ շատ քիտոյ, երեխին պառկեցնում են օրօրացում, առաջին օրերից ամբողջով երեխին գլմանալ ու համբերել ամառ ու ձիգ կազանքներին: Որօրացից կախում են «բլուաններ» երեխին չար աչքից ազատ պահելու համար: Նայնպէս այդ նպատակով ապակէ «բլուան» են կապում երեխանց մեռքերին ու ոտներին. ամբարաւոր սղանքներն՝ աջ տափն, իսկ ազգկերանց՝ աջ մեռքին: Թէեւ արդէն են ապում, որ մահը տղի մեռքին եթէ «բլուան» կապեն, ձիու բախտ չի ունենալ:

Որպէս զի երեխան շուտով ոտքի կանգնի, երկու քառանկիւնի տախտակ են վերցնում. մէկի մէջտեղից մեծ ծակ են չիւնում և ամբացնում տակի տախտակի վրայ 3—4 ոտներով, երեխայի հասակի համեմատ, այնպէս որ այնքան բարձր չըլլին, որ երեխան միջից ընկնի, ոչ էլ այնքան ցած, որ վրայից դուրս թռչի: Ցակի տախտակը, ի հարկէ, պէտք է հաստ ու ծանր լինի, որ չըլլնի թէ երեխի հետ միասին չըլլի: Դրան ասում են «կոյնիւն» (կանգնիւն):

Նոր տան կանգնող երեխին շուտ ման զալ տալիցներու համար այսպէս են անում. երեխին կանգնեցնում են տան չէմքի

վրայ, երկու տար իրար կապում չխաչքը-մէշքըն. մէկը բռնում է երեխին որ չընկնի, իսկ նոյն կամ ուրիշի տնից անդրանիկ աղան կտրում է մէջտեղից: Կտրած ժամանակ բռնողը հարցնում է. «Բնջ կտրես կու»:—Կտրողն ասում է. «տղուն քեռատաղը (բըխով) կտրեմ կու»: Ապէս կրկնում են Յ անգամ տանք ուր շէմքերի վրայ, և ապա երեխի մեղքից բռնած՝ ման են բերում «Գողէ, գողէ» ասելով: Էյի տանում են երեխին Հեռները աղբիւրը կամ գետը, կանգնեցնում «աւգոնի» չորս անկիւնում, առաջուան պէս ասները կտրում և կապը մէջտեղից կտրում: Այդ կապին «առնառ» են ասում:

Ման չեկող փոքր երեխին շապիքը ոտներից են հազցնում և ոչ գլխից, որ շուտ մեծանայ և բոյ քաշէ:

Չուտ մանգալու համար մի գորտ են բռնում, զցում ամանը և երեխին նրա վրայ լողացնում. քնոյ շուրն ու գոգուր գորտ թափում և Յ անգամ այս խոտքերն ասում. «Դեօյտ (գորտ), տղան գալլը առ, գնա կոյսէ» (կորիւր):

Փոքր երեխին քուն գրած ժամանակ, եթէ մայրը մօտը մնալու չէ, աւելը հետը ցից են անում, իրբե երեխի ընկեր, որ չըլնի թէ քնի մէջ փախենայ: Նայնպէս՝ վախից ազատ պահելու համար երեխի օրօրոցի քնուը «շալալի թափ» ու «բուրմէ» (վրմին) են կախում, գլխի տակ էլ կիպրիանոս գնում:

Դեռ չը խօսող փոքր երեխին եթէ մէս ուտեցնեն, լեզուն ուշ կը հանէ, իսկ դալ, հո՛րդարովին չը պէտք է տալ, թէ չէ և՛ ուշ կը խաբ, և էլ թոթով կը լինի:

Փոքր երեխի եղանդները չեն կտրում, ասում են, թէ Հրեշտակն է կտրում:

Մայր որ երեկոյեան գուռը դալ, բերանին կը նային. թէ որ խոտ ունենայ, կառնեն՝ շատ լացող մանկան օրօրոցի գլխի տակը կը գնեն, որ լացը պակսեցնէ:

Սում են էլի՛ երեխի վրայ սերմ գցելը լառ չէ. երեխան չի մեծանալ:

Երբ նորածին կամ փոքր երեխան առանց պատճառի քտ է գնում, Հեռակէտէ՛ նիւարում, նուազում է, ասում են, թէ «կեօխ» ըլած է: «Կեօխը» միայն փոքրերին չի բռնում, այլ

և մեծերին, նոյն իսկ կոմերին, բայց աւելի պատահում է նորածիններին ու փոքրերին, նոյնպէս և ծնած կոմերին, և արդ լինում է շատ պատճառներից:

Այսպէս՝ եթէ երկու մարդ կամ կին *աքառսունաց* երեխայ տաննան, մէկը միտք տունը գնացած *ժամանակը* առանց իմաց տալու ազգակի ներս չի մտնել, թէ չէ գնացած տան երեխան *եկեօխ* կը բռնուի: Դրա համար գնացողը գրոյց ձայն է տալիս, թէ վեր կացէք, զալիս եմ, երեխին զրկեցէք: արդ տանլուց յետոյ միայն կարող է ներս մտնել: Մայրը երեխին զրկած կանգնած տրտամ է, մտնողի զիրկն է գնում երեխին և էլի յետ առնում: Մանայը գետնին պէտք է նստի. նրա նստելուց յետոյ միայն երեխի մայրը կարող է նստել: Եթէ արդդէս չանեն, երեխան *եկեօխ* կը լինի:

Թէ որ *եկեօխ* պատճառը միւս երեխի հայրն է եղել, գնում են նրա պատկած կողմի պատից մի փայտի կտոր հանում, օրինակ մի *եմեփրկալ* (ձակը ձեւիւղու փայտ), կամ նրա պատկած կողմի կտաքից ծածքի մի տախտակ զապանում, բերում են տուն, իրանց երեխին վրան լազանում: Յետոյ այդ փայտի կտորը կամ տախտակը զցում են տնից հեռու, մի անբայտ տեղ, այնպէս որ չը գտնեն ու իր առաջուան տեղը չը գնեն, թէ չէ *եկեօխ* նրանց երեխին կանցնի:

Թէ որ *եկեօխ* ուրիշ տան *աքառսունաց* կնոջից է եղել, դրա համար *եկեօխ* բռնուածի մայրը լուր է զրկում նրան, և երկուսը միասին երեխանցով, հետները մի-մի կին առած՝ գնում են սուռակի տփը, իրար գէմուղէմ կանգնում և ուղեկից կանանց միջոցով փոխադարձաբար երեխաներին իրար զիրկը գնում, ծիծ ուսեցնում և էլի նրանց միջոցով իրանց երեխաներին յետ ընդունում ու տուն գնում, մէկը իր ազգեկցի հետ մի կողմը, միւսը *ուրիշ* կողմը, առանց յետ նայելու:

Եկեօխ կարող է լինել և մօրց. այսպէս՝ եթէ մի տեղ միս մօրթենն ու բերեն այն տունը, ուր փոքր երեխայ կա՝ 40 օրեկան չնդած, բերողը պէտք է զրոյց կանչի ու իմաց տալ, թէ չէ երեխան *եկեօխ* կը լինի: Դրանից լաւացնելու համար

պետք է անկշիռ, միս տանել և զկեօխս եղած երեխին նրա վրայ լողացնել:

Երեխին զկեօխս բռնած ժամանակ արագէս էլ, են անում, վերցնում են նրա հօր շշալվարը: տան մէջտեղն են գցում, տունը վրան աւելում, ժողոված զխարս շղէգս, աղբ) տանում լցնում են մի տարեկան շագաթուախ: (պատուաւորաւ ծառ) արմատի մօտ և երեխին 3 առաւօտ տանում նրա մօտ, ոտով կոխկրանցնում:

Մօլն էլ կարող է զկեօխս բռնուել: Թէ որ մէկն ունենայ նործին կով և մի շքառաւնաց: ծննդկան զայ նրա տունը, կովը զկեօխս չը լինելա Համար՝ եկող կինը Հացի մի կտոր շքերիցը (կեղեք) բերանն է աւնում, ծախում, և ապա զընամ նործին կովի բերանը, նրան ուղանցնում:

Նայնպէս նործին կով (կամ դովեշ) ունեցած ժամանակը, միս չեն բերել տուն, մինչև քառասները լցուի, Թէ չէ կովը զկեօխս կը բռնուի:

Գիւղը նոր շքաշէ (զաղթական ընտանիք) եկած ժամանակ կովը զովից դուրս են Հանում և լիտոյ ներս բերում, որ զկեօխս չը լինի:

Նործին կովի տէրը մինչև 40 օր իր անից կրակ չը պիտի տայ ուրիշի, լա չէ. կովը կաթը կը քլացնէ կամ կը Հիւանդանայ: Եթէ անպատեալ պիտի տայ, զտէ պետք է ձեռքով չը տայ. կրակը պետք է դնի շէմքի մօտ, եկողը պետք է ինքը վերցնի տանի:

Դուռն կովը ծնած ժամանակ վրան ալիք են ցանում, խունկ ծխում ու մի քիչ ժամանակ դուրս Հանում, լիտոյ նորից ներս տանում:

Ըսում են, Թէ ծակ շալիս (սիմինդրի Հասկի պատին) մէջ չը պետք է փել, Թէ չէ մայր չի լիանայ: Այսինքն անի իր ասում են, եթէ մանածի Գ) խտար կալին տան, չի յղանայ:

*) Մանածը („մանաթ“) չքում խաշում են. իրն մի քիչ ալիք լցնում, որ թին անբանայ. Թեք իրից հանկուց լիտոյ, չափը պետք է թափել. զընամ են ասում „մանածի խաշ“: